

گونه شناسی نگارش های حدیثی اهل سنت در سده هشتم و نهم هجری

علی نقی خدایاری

- الوافی بالوفیات از صلاح الدین خلیل بن ایبک بن عبدالله
صفدی (د ۷۶۴ق)،

- لسان المیزان،

- تهذیب التهذیب،

- تقریب التهذیب (در تلخیص تهذیب التهذیب)،

- الایثار بمعرفة رواة الآثار،

- نزهة الألباب (در القاب)،

- الاصابة فی تمییز (/عد) الصحابة؛ این کتاب جامع مطالب

استیعاب و ذیل های آن، اسد الغابة و التجريد ذهبی است، تلخیص

سیوطی از این کتاب عین الاصابة فی معرفة الصحابة نام دارد،

- تعریف اهل (/أولی) التقديس بمراتب الموصوفین بالتدلیس،

- رجال الصحیحین،

۱. طبقات الحفاظ، تحقیق: علی محمد عمر، مكتبة الثقافة الدينية،
ص ۵۴۷.

دو قرن هشتم و نهم هجری از دوره های پر نشاط حدیث اهل
سنت است. شخصیت های حدیثی مهمی مانند مزّی، ذهبی،
عراقی و ابن حجر عسقلانی در این دوره می زیسته اند. سیوطی
(۹۱۱د) درباره این چهار تن گفته است:

انّ المحدثین عیال الان فی الرجال و غیرها من فنون

الحدیث علی أربعة: المزی والذهبی والعراقی و ابن حجر؛

اکنون محدثان در رجال و دیگر فنون حدیث ریزه خوار

چهار تن هستند: مزّی، ذهبی، عراقی و ابن حجر.^۱

حضور این حدیث پژوهان بزرگ و پر نویس از یک سو و تدوین

متون و جوامع حدیثی در دوره های پیشین، که امکان کارهای

گونگون بر روی آنها را فراهم ساخته بود از سوی دیگر، سبب ساز

تنوع فعالیت های حدیثی و پدید آمدن گونه های مختلف در آثار و

نگارش ها در زمینه های گوناگون علوم حدیث گشته است.

این نوشتار به منظور آشنایی با گونه های نگارش های حدیثی

اهل سنت، و با استفاده از منابعی مانند الرسالة المستطرفة و

کشف الظنون فراهم آمده که برای پرهیز از اطناب از ذکر منابع

در تک تک موارد خودداری شده است.

۱. رجال و تراجم

مهم ترین آثار درباره رجال و تراجم در دوره مورد بحث عبارتند از:

- تهذیب الکمال فی اسماء الرجال از جمال الدین ابوالحجاج

یوسف مزّی (۶۵۴-۷۴۲ق)،

- میزان الاعتدال فی نقد الرجال،

- سیر اعلام النبلاء،

- تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام،

- تذکرة الحفاظ،

- الإعلام بوفیات الأعلام،

- دیوان الضعفاء و المترکین،

- المغنی فی الضعفاء، همگی از ابو عبدالله محمد بن

احمد بن عثمان ذهبی (۷۴۸ق)،

- طبقات الشافعية از محیی الدین سلیمان بن جعفر اسنوی مصری (۷۶۵)،
 - طبقات الشافعية از قاضی شهاب الدین احمد بن اسماعیل بن خلیفه معروف به ابن حسانی (۸۱۵)،
 - طبقات الشافعية از نجم الدین محمد بن ابوبکر مرجانی مکی (۷۳۷)،
 - طبقات الشافعية از عمادالدین ابوالفدا اسماعیل بن ابراهیم مقدسی معروف به ابن شرف (۸۵۲)،
 - طبقات الشافعية از شهاب الدین احمد بن حسین رملی مقدسی (۷۵۳-۸۴۴)،
 - طبقات الشافعية از تقی الدین احمد بن محمد بن قاضی شهبه (۸۵۱)،
 - طبقات الشافعية از شمس الدین محمد بن عبدالرحمن دمشقی معروف به قاضی صفد
 - طبقات الحنابلة از برهان الدین ابراهیم بن محمد رامینی (۸۸۴)،
 - طبقات الحنابلة از عزالدین ابوالبرکات احمد بن ابراهیم کنانی عسقلانی (۸۷۶)،
 - طبقات الحنفية از قاضی محب الدین ابوالفضل محمد بن ابوالولید معروف به ابن شحنة (۸۹۰)،
 - تاج التراجم في طبقات الحنفية از قاسم بن قطلوبغا مصری (۸۰۲-۸۷۹)،
 - المرقاة الوفية في طبقات الحنفية از محمد بن یعقوب فیروزآبادی (۷۲۹-۸۱۷)،
 - طبقات الحنفية از بدرالدین محمود بن احمد عینی (۷۶۲-۸۵۵)،
 - طبقات الحفاظ،
 - المعین في طبقات المحدثین هر دو از ذهبی،
 - ترتیب طبقات الحفاظ للذهبی علی حروف المعجم از ابن حجر.

۳. کتاب های متفق و مفترق، مؤتلف و مختلف و متشابه
 این گونه کتاب ها، کتاب های کمکی و راهنما در دانش رجال به شمار می روند. متفق و مفترق آن است که نام یا لقب یا نسب دو یا چند راوی، از نظر نگارش و تلفظ یکسان بوده و اشخاص متعدد باشند. مؤتلف و مختلف آن است که نام دو یا چند راوی از
 ۲. طبقه، در اصطلاح جماعتی را گویند که در یک عصر بوده و قریب السن و در ملاقات مشایخ و اخذ حدیث از استاد شریک باشند. (درایة الحدیث، ص ۱۷)
 ۳. سید محمد بن جعفر کتانی، الرسالة المستطرفة، دار البشائر الإسلامية، ص ۱۲۸.

- الثقات ممن ليس في التهذيب،
 - فوائد الاحتفال في احوال الرجال المذكورين في البخاری زیادة علی تهذیب الکمال، همگی از شهاب الدین ابوالفضل احمد بن علی بن حجر عسقلانی (۸۵۲ق)،
 - المقصد الأرشد في ذکر اصحاب الإمام احمد از ابراهیم بن محمد رامینی مقدسی (۸۸۴)،
 - اکمال تهذیب الکمال فی أسماء الرجال از علاء الدین مغلطای بن قلیچ بن عبیدالله قاهری (۷۶۱ق)،
 - رجال الصحیحین،
 - رجال السنن الاربعة، هر دو از شهاب الدین ابی الحسین احمد بن احمد کردی هکّاری (۷۶۳)،
 - التکمیل فی أسماء الثقات والضعفاء والمجاهیل از عمادالدین اسماعیل بن عمر بن کثیر (۷۷۴ق)، وی در این کتاب تهذیب الکمال و میزان الاعتدال را به همراه زیادتی گرد آورده است،
 - اکمال تهذیب الکمال فی أسماء الرجال از سراج الدین ابن ملقن (۸۰۴)،
 - ذیل میزان الاعتدال از زین الدین عراقی (۸۰۶)،
 - نهاية السؤل في رواة الستة الأصول،
 - الكشف الحثيث عمّن رمي بوضع الحديث،
 - التبيين لأسماء المدلسين،
 - الاعتباط بمن رمي بالاختلاط، همگی از برهان الدین حلبی (۸۴۱) (سبط ابن العجمی)،
 - کتاب الثقات ممن لم يقع في الكتب الستة، از زین الدین قاسم بن قطلوبغا حنفی (۸۷۹)،
 - الرياض المستطابة في جملة من روى في الصحیحین من الصحابة، از عمادالدین ابوزکریا یحیی بن ابوبکر عامری یمنی (۸۹۳)،
 - الاکتساب في تلخیص کتب الأنساب، از قطب الدین محمد بن محمد بن عبدالله بن خیضر (خیضری) شافعی (۸۹۴).

۲. کتب طبقات
 کتب طبقات، کتاب هایی هستند شامل شرح احوال مشایخ و روایات آنان به صورت طبقه ای پس از طبقه ای^۲ و عصری پس از عصری تا زمان مؤلف کتاب طبقات.^۳
 - طبقات علماء الحدیث از محمد بن احمد جماعیلی مقدسی (۷۷۴)،
 - طبقات الشافعية از تاج الدین سبکی (۷۷۱)،
 - الجواهر المضية في طبقات الحنفية، از عبدالقادر بن محمد قرشی حنفی مصری (۷۵۵)،
 - طبقات الحنابلة از زین الدین عبدالرحمن بن احمد بغدادی معروف به ابن رجب (۷۹۵)،
 - طبقات العلماء از عمادالدین ابوالفدا اسماعیل بن کثیر (۷۰۵-۷۷۴)،

نظر کتابت و نگارش یکسان بوده و تلفظ آنها مختلف باشد. متشابه ترکیبی از دو نوع سابق و عبارت از آن است که نام یا کنیه دو شخص یکسان بوده و در نسب یا نسبت آن دو اختلاف و اتلاف وجود داشته باشد. یا برعکس نامشان مختلف و مؤتلف بوده و نسبت یا نسبشان متفق باشد.^۴

کتاب هایی که در گونه های یاد شده و در گونه های مشابه نوشته شده اند، عبارتند از:

-المختلف والمؤتلف

اختصار «تلخیص المتشابه فی الرسم وحمایة ما اشکل منه عن بوادر التصحیف والوهم خطیب بغدادی» هر دو از علاءالدین علی بن عثمان مارذینی معروف به ابن ترکمانی (۷۵۰د)،

-مشبه الاسماء والنسبة،

-المقتفی فی سرد الکنی شامل ترتیب، اختصار و افزوده هایی

بر کتاب ابواحمد نیشابوری کرابیسی، هر دو از ذهبی،

تبصیر المنتبه فی تحریر المشبه از ابن حجر عسقلانی.

۴. کتب مشیخه

در دوره مورد بحث از جمله محدثان زیر دارای کتاب مشیخه بوده اند:

-عبدالمؤمن بن عبدالحق بن عبدالله بن شمائل بغدادی حنبلی معروف به ابن شمائل (۷۳۹د)،

-عمر بن ابراهیم بن مفلح رامینی مقدسی (۸۷۲د)،

-تقی الدین ابوبکر (عبدالله) بن محمد بن اسماعیل معروف

به ابن قلقشندی (۸۶۷د)،

-عمادالدین اسماعیل بن ابراهیم بن عبدالله مقدسی شافعی

(۸۶۱د)

-ذهبی (۷۴۸د) نیز مشیخه چندین محدث از جمله جعبری

(۷۰۶د)، ابن زراد حریری (۷۲۶د) و عزالدین مقدسی (۷۰۰د)

را نگاشته است.

-شمس الدین محمد بن علی بن حسین حسینی دمشقی (۷۶۵د)

۵. درایة یا مصطلح الحدیث

درایه یا مصطلح الحدیث از زمینه های پر تألیف حدیثی در این دوره است. برخی از مهم ترین آثار در این زمینه عبارتند از:

-الفیه الحدیث (موسوم به التبصرة والتذکرة)،

-فتح المغیث بشرح الفیه الحدیث،

-التقید والایضاح لما اطلق و اُغلق فی کتاب ابن الصلاح،

-النکت علی مقدمة ابن الصلاح همگی از زین الدین عبدالرحیم بن

حسین عراقی (۷۲۵-۸۰۶هـ)،

-منیة الطالب لأعز المطالب،

-الموقظة فی علم مصطلح الحدیث،

-کتاب الزیادة المضطربة همگی از ذهبی^۶،

-نخبة الفکر فی مصطلح أهل الأثر،

-نزهة النظر فی توضیح نخبة الفکر،

-رسالة فی مصطلحات أهل الحدیث،

-النکت علی الألفية،

-الافصاح بتکمیل النکت علی ابن الصلاح،

-هدی الساری (مقدمة فتح الباری) همگی از ابن حجر^۷،

-زوال الترح بشرح منظومة ابن فرح از بدرالدین محمد بن

ابی بکر بن جماعة (۸۱۰د)، منظومه شهاب الدین احمد بن فرح

به قصیده غرامیه نامبردار است،

-مختصر جامع لمعرفة علوم الحدیث از سید شریف

جرجانی (۸۱۶د)،

-العالی الرقبة فی شرح نظم نخبة از تقی الدین ابوالعباس

احمد بن محمد شُمْنی (۸۷۲د)؛ نظم نخبة (الفکر) از والد شارح،

کمال الدین شُمْنی است،

-صعود المراقی (شرح الفیه عراقی) از قطب الدین محمد بن

محمد خیضری (۸۹۴د)،

-المنهل الروی فی الحدیث النبوی از بدرالدین محمد بن

جماعة کنانی (۷۳۳د) در اختصار مقدمة ابن صلاح،

-المنهج السوی فی شرح المنهل الروی (شرح کتاب یاد شده)

از عز الدین محمد بن جماعة کنانی (سبط بدرالدین بن جماعة)،

-الباعث الحثیث فی اختصار علوم الحدیث از ابن کثیر (در

اختصار علوم حدیث ابن صلاح)،

۶. آسیب شناسی و نقد حدیث

شمار قابل توجهی از نگاشته های عالمان عامه در سده هشتم و

نهم به موضوع آسیب شناسی حدیث (مانند وضع، علت، تدلیس،

ابهام) اختصاص یافته است:

-الاحادیث المختارة من الموضوعات من الأباطیل للجورقانی،

-ترتیب الموضوعات لابن جوزی،

-تلخیص العلل المتناهية فی الأحادیث الواهية لابن جوزی

همگی از ذهبی،

-الزهر المظلول فی الخبر المعلنول،

-شفاء الغلل فی بیان العلل،

-نزهة القلوب فی معرفة المبدل والمقلوب،

-الانتفاع بترتیب العلل للدارقطني علی الأنواع همگی از

ابن حجر،

۴. الرسالة المستطرفة، ص ۱۱۴ و ۱۱۵. برای اقسام و نمونه های هر کدام

ر. ک: منہج النقد فی علوم الحدیث، ص ۱۸۰ و ۱۸۴.

۵. الفیه الحدیث، مقدمة احمد محمد شاکر، ص ۷ و ۸.

۶. سیر أهلام النبلاء، ج ۱، مقدمة محقق، ص ۷۶.

۷. ابن حجر المصنفاً ودراسة مصنفاته، ج ۱، ص ۲۸۸-۳۰۱.

- المنار المنيف في الصحيح والضعيف از محمد بن ابی بکر حنبلی معروف به ابن قیم جوزیه (۷۵۱د)،
- التذكرة في الأحاديث المشتهرة از بدرالدین زرکشی (۷۹۴ق)،
- الافهام بما وقع في البخاری من الابهام از عبدالرحمن بن ابی حفص عمر بلقینی شافعی (۸۲۴د)،
- المستفاد من مهمات المتن والإسناد از ولی الدین ابوزرعة احمد بن ابی الفضل عراقی (۸۲۶د) کتانی، نویسنده الرسالة المستطرفة، این کتاب را بهترین کتاب در این نوع دانسته است.^۸

۷. جمع طرق احادیث

در برخی آثار این دوره طرق و اسانید مختلف یک حدیث، شناسایی و عرضه شده است؛ مانند طرق حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» و حدیث «طیر» هر دو از ذهبی.

۸. مستخرج نویسی

مستخرج، در اصطلاح کتابی است که در آن محدث، احادیث کتاب حدیثی دیگر را با اسانید خود که غیر از طریق صاحب کتاب است، می آورد و در شیخ مؤلف یا راوی بالاتر ولو در صحابی، اسانید اجتماع می یابد. ترتیب کتاب، متون و طرق اسانید آن رعایت می شود.^۹ نگارنده در این دوره تنها به مستخرج ابوالفضل عبدالرحیم بن حسین عراقی (۸۰۶د) بر مستدرک حاکم نیشابوری برخورد.

۸. جمع کتب حدیثی

در برخی آثار این دوره احادیث چند کتاب حدیثی (مانند صحاح و مسانید) در مجموعه هایی گردآوری شده است. این کار اصطلاحاً جمع نویسی نام دارد. آثار این گونه نگارشی حدیثی عبارتند از:
- جامع المسانید و السنن الهادی لأقوم سنن از ابن کثیر دمشقی (۷۷۴د): این کتاب جامع اصول سنّة و مسندهای احمد، بزار، ابی یعلی، و طبرانی (معجم) کبیر بوده و به ترتیب الفبایی، ابتدا نام صحابی را می آورد و سپس تمام روایات وی را در کتب یاد شده و دیگر کتب ذکر می کند.^{۱۰}
- تسهیل طریق الوصول الی احادیث الزائدة علی جامع الاصول از مجدالدین محمد بن یعقوب فیروزآبادی (۸۱۷د)

۱۰. شرح نویسی

از زمینه های مهم فعالیت حدیثی اهل سنت در دوره مورد بحث، نگارش شرح و تعلیقه بر مصادر حدیثی پیشین و به ویژه صحاح ششگانه است. با توجه به کثرت این گونه کتاب ها به برخی از شروح صحاح اشاره می شود.
- الکواکب الدراری (شرح صحیح بخاری)، از شمس الدین

محمد بن یوسف کرمانی (۷۱۷-۷۸۶ق)،

- شرح سنن ابی داود از ابوبکر زبیدی (۷۵۲د)،

- شرح صحیح بخاری از بدرالدین محمد زرکشی (۷۹۳د)،

- شرح صحیح بخاری از سراج الدین عمر بن علی بن ملقن شافعی (۸۰۴د)،

- فتح الباری (شرح صحیح بخاری) از ابن حجر عسقلانی (۸۵۲د)،

- عمدة القاری (شرح صحیح بخاری) از بدرالدین محمود بن

احمد عینی حنفی (۸۵۵د)،

- شرح صحیح مسلم، شرح سنن نسایی؛ هر دو از محمد بن

ابراهیم بن ایوب حمصی معروف به ابن عصبانی (۸۳۴د)،

- اکمال الإكمال (شرح صحیح مسلم) از محمد آبی (۸۲۸د)،

- فضل المنعم (شرح صحیح مسلم) از محمد هروی (۷۲۹ق)،

- شرح سنن ابی داود از ولی الدین ابوزرعه احمد بن

ابی الفضل عراقی (۸۲۶د)،

- انتماء (/ انتحاء) السنن و اقتفاء السنن (شرح سنن ابو داود)

از احمد مقدسی (۷۶۵د)،

۱۱. معجم نگاری

معجم (ج: معاجم) کتابی است که در آن احادیث به ترتیب صحابه یا مشایخ (مؤلف) یا بلاد یا جز آن ذکر می شود و غالباً مرتب به حروف الفباست.^{۱۱}

در این دوره محدثان ذیل صاحب معجم بوده اند:

- شرف الدین عبدالؤمن بن خلف شافعی دمیاطی (د ۷۰۵ یا

۷۰۶) (بر پایه مشایخ)،

- برهان الدین ابراهیم بن احمد بن عبدالواحد تنوخی (د ۸۰۰)،

- تقی الدین علی بن عبدالکافی سبکی (د ۷۵۶ق)،

- ذهبی.

۱۲. زوائد نویسی

یکی از زمینه های فعالیت های حدیثی اهل سنت در قرن هشتم و نهم هجری زوائد نویسی است.^{۱۲}

مهم ترین زوائد اهل سنت در این دو قرن و از سوی نورالدین

هیثمی (د ۸۰۷)، شهاب الدین بوسیری (د ۸۴۰) و ابن حجر

عسقلانی (د ۸۵۲) پدید آمده است.

۸. الرسالة المستطرفة، ص ۱۲۴.

۹. همان، ص ۳۱.

۱۰. همان، ص ۱۷۵ و ۱۷۶.

۱۱. همان، ص ۲۳۵؛ درایة الحدیث، ص ۲۸.

۱۲. برخی برآنند که نخستین کتاب در زوائد نویسی از حافظ مغلطای بن قلیج

(د ۷۶۲) هجری است (مجمع الزوائد و منبع الفوائد، هیثمی، تحقیق

عبدالله محمد الدرویش، مقدمه، ص ۵۴).

زوائدهای هیشمی:

یک. غایة المقصد فی زوائد المسند (زوائد مسند ابن حنبل بر کتب سته)

دو. کشف الاستار عن زوائد البزار؛

سه. المقصد العلی فی زوائد ابی یعلی الموصلی؛

چهار. البدر المنیر فی زوائد المعجم الکبیر؛

پنج. مجمع البحرین فی زوائد المعجمین؛

شش. موارد الظمان إلی زوائد ابن حبان؛

هفت. بغیة الباحث علی زوائد الحارث؛

هشت. مجمع الزوائد و منبع الفوائد (شامل زوائدهای یاد

شده به استثنای زوائد مسند حارث و صحیح ابن حبان)

زوائدهای بوسیری:

یک. مصباح الزجاجة فی زوائد ابن ماجه؛

دو. تحفة الحیب للحیب بالزوائد فی التریب والتریب؛

سه. زوائد نوادر الأصول؛

چهار. فوائد المنتقی لزوائد البیهقی؛

پنج. اتحاف الخیرة (/السادة) المهرة بزوائد المسانید العشرة؛

(مهم ترین زوائد بوسیری)؛

شش. مختصر اتحاف السادة المهرة بزوائد المسانید العشرة؛

زوائدهای ابن حجر:

یک. زوائد الأدب المفرد للبخاری؛

دو. زوائد مسند الحارث بن ابی اسامة علی کتب الستة و

مسند احمد؛

سه. زوائد مسند احمد بن منیع؛

چهار. زوائد البزار علی کتب الستة و مسند احمد؛

پنج. زیادات بعض الموطآت علی بعض؛

شش. زوائد الفردوس؛

هفت. زوائد کتب الأربعة مآ هو صحیح؛

هشت. المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة (مهم ترین

زوائد ابن حجر)؛^{۱۳}

۱۳. کتب اطراف

کتب اطراف، کتابهایی هستند که در آنها طرف ابتدای حدیث که دلالت بر بقیه دارد همراه با جمع اسانید آن ذکر می شود. موضوع کار کتب اطراف ممکن است یک یا چند کتاب حدیثی باشد.^{۱۴}

- اطراف الستة از ابو الحجاج یوسف بن عبدالرحمن مزنی

(۷۴۲د) در زمینه اطراف احادیث صحاح سته،

- الکشاف فی معرفة الأطراف از شمس الدین محمد بن حمزه

حسینی دمشقی (۷۶۵د)،

- اطراف صحیح ابن حبان از زین الدین عراقی (۸۰۶د)،

- اطراف المسانید العشرة از ابی العباس احمد بن محمد کنانی

بوسیری شافعی (۸۴۰د)؛ این کتاب اطراف مسانید ابی داود طیالسی، عبدالله بن زبیر حمیدی، مسدد بن مسرهد، محمد بن یحیی بن ابی عمر عدنی، اسحاق بن راهویه، ابی بکر بن ابی شیبه، احمد بن منیع، عبد بن حمید، حارث بن محمد بن ابی اسامه، ابی یعلی موصلی شامل است.

الإشراف علی الأطراف از سراج الدین ابی حفص عمر بن علی بن احمد انصاری اندلسی معروف به ابن الملقن (۸۰۴د):

- أطراف الصحیحین،

- اتحاف المهرة بأطراف العشرة، شامل اطراف کتاب های

موطأ، مسند شافعی، مسند احمد، مسند دارمی، صحیح ابن خزیمه، متقی ابن الجارود، صحیح ابن حبان، مستدرک حاکم، مستخرج ابی عوانه، شرح معانی الآثار، و سنن دارقطنی.

- أطراف المسند المعتملی بأطراف المسند الحنبلی، (برگرفته

از اتحاف المهرة پیش گفته)

اطراف الأحادیث المختارة (الأحادیث المختارة از ضیاء

مقدسی است)،

- أطراف الفردوس همگی از ابن حجر عسقلانی (۸۵۲د)،

۱۴. تخریج احادیث متون متقدم

کتاب های تخریج احادیث، عبارت از کتابهایی هستند که به مأخذیابی و بیان اسانید احادیث به کار رفته در متون کلامی، فقهی، تفسیری، عرفانی و ... می پردازند. در این کتاب ها معمولاً درباره اعتبار حدیث نیز اظهار نظر می شود. ۱۵ در دوره مورد بحث این گونه کتاب ها از فراوانی نسبی برخوردارند.

- الکفایة فی معرفة احادیث الهدایة از علاءالدین علی بن عثمان ماردینی (۷۵۰د) (الهدایة از برهان الدین علی بن ابوبکر فرغانی (۵۹۳ق) در شرح کتاب دیگر وی بدایة المبتدی و در فقه حنفی است.)

- تخریج احادیث الکشاف (زمخشری) از ابی محمد عبدالله بن

یوسف (یا یوسف بن عبدالله) زیلعی (۷۶۲د)

- نصب الرایة لاحادیث الهدایة از همو،

- تخریج احادیث شرح کبیر رافعی بر الوجیز غزالی در فقه

شافعی از عزالدین عبدالعزیز بن جماعه کنانی (۷۶۷د)،

- تخریج احادیث شرح کبیر رافعی بر الوجیز غزالی از حفید

نامبرده محمد بن جماعه (۸۱۹د)،

- تخریج احادیث منهاج بیضاوی از تاج الدین سبکی (۷۷۱د)،

۱۳. برگرفته از مقدمه سعد بن ناصر بن عبدالعزیز الشری بر المطالب العالیة،

چاپ اول، ۱۴۱۹ دارالعصمه و دارالغیب و مقدمه اتحاف الخیرة المهرة از

احمد معبد، چاپ اول ۱۴۲۰، دارالوطن.

۱۴. الرسالة المستطرفة، ص ۱۶۷.

۱۵. ر.ک: همان، ص ۱۸۵.

- العناية في تخريج احاديث الهداية از عبدالقادر بن محمد قرشي حنفي مصري (۷۷۵د)،
 - الطرق والوسائل في تخريج احاديث خلاصة الدلائل از همو (خلاصة الدلائل في تنقيح المسائل از حسام الدين علي بن احمد بن مكي رازی است)،
 - تخريج شرح كبير رافعي از بدرالدين زرکشي (۷۹۴د)،
 - المناهج والتناقيح في تخريج احاديث المصاييح از صدرالدين محمد بن ابراهيم مناوي شافعي (۸۰۳د)،
 - تحفة المحتاج الي احاديث المنهاج از سراج الدين عمر بن ملقن (۸۰۴د) (المنهاج از بيضاوي و در اصول است .)،
 - البدر المنير في تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في الشرح الكبير از سراج الدين عمر بن ملقن (۸۰۴د)؛ وی این کتاب را تلخیص نموده به نام خلاصة البدر المنير و چکیده ای هم از آن به نام متقى خلاصة البدر المنير فراهم نموده است.
 - تذكرة الأخبار بما في الوسيط من الأخبار از همو. (الوسيط از غزالی است)،
 - تخريج احاديث منهاج بيضاوي،
 - إخبار الأحياء بأخبار الإحياء (تخريج كبير احياء العلوم غزالي)،
 - المغنى عن حمل الأسفار في الأسفار في تخريج ما في الإحياء من الأخبار (گزیده کتاب قبل)،
 - الكشف المبين عن تخريج إحياء علوم الدين (متوسط) همگی از زين الدين عراقی (۸۰۶د)،
 - الكافي الشاف في تخريج احاديث الكشاف،
 - تخريج احاديث الأذكار نووي،
 - تخريج اربعين نووي،
 - هداية الرواة الي تخريج احاديث المصاييح والمشكاة،
 - الدراية في منتخب تخريج احاديث الهداية،
 - التلخيص الحبير في تخريج احاديث شرح الوجيز الكبير همگی از ابن حجر (۸۵۲د)،
 - احاديث تفسير ابي الليث السمرقندي،
 - تخريج احاديث شرح المختار في الفقه الحنفي (المختار و شرح آن از مجدالدين عبدالله بن مودود موصلی (۶۸۳د) است)،
 - تحفة الأحياء بما فات من تخاريج الإحياء،
 - احاديث عوارف المعارف سهروردي همگی از زين الدين قاسم بن قطلوبغا (۸۷۹د).

۱۵. مرتب ساختن کتاب های پیشینیان

بخشی از فعالیت های حدیثی این دوره شامل تهذیب و مرتب ساختن کتاب های حدیثی پیشین بوده است از جمله:
 - تقریب البغية في ترتيب احاديث الحلية (ترتيب احاديث حلية الاولياء ابو نعیم اصفهانی) از نورالدين هيثمي (۸۰۷د)،

- الاحسان في تقريب صحيح ابن حبان از علاءالدين علي بن بلبان بن عبدالله فارسي (۷۳۹د) که احاديث صحيح ابن حبان را بر ابواب مرتب نموده است.
 - مهذب السنن الكبرى از ذهبي (السنن الكبرى از بيهقي است)
 - وسيلة المسلم في تهذيب صحيح مسلم از محمد بن محمد كلبی غرناطی معروف به ابن جزى (۷۴۱د)
 - الكواكب الدراري في ترتيب مسند الامام احمد علي ابواب البخاري از علي بن حسين بن عروه معروف به ابن زكنون (۸۳۷د)،

۱۶. كتب احاديث مسلسل

حدیث مسلسل، حدیثی است که روایان سلسله سند آن بر یک صفت یا حالتی اشتراك دارند. ۱۶ برخی از محدثان در زمینه این گونه احادیث، کتاب های مستقلی نگاشته اند.
 - العذب السلسل في الحديث المسلسل از ذهبي،
 - المسلسلات از تقى الدين سبكي (۷۵۶د)،
 - المسلسلات از صلاح الدين خليل بن كيكلدى علاي دمشقي (۷۶۱د)،
 - المسلسلات ولي الدين احمد بن ابي الفضل عراقی (۸۲۶د)،
 - المسلسلات از سعيدالدين محمد بن مسعود كازروني (۷۵۸د)
 - نفحات الأخبار من مسلسلات الأخبار از شمس الدين محمد بن ابي بكر معروف به ابن ناصر الدين (۸۴۲د)،

۱۷. گردآوری احاديث با حذف اسانيد

این گونه نگارشی شامل متون شماری از احادیث مسند با حذف اسانید آنها است. این کار تجرید نامیده می شود. احادیث این کتاب ها معمولاً به ترتیب الفبا است. ۱۷
 - الامام في احاديث الاحكام،
 - الامام بأحاديث الاحكام (مختصر كتاب یاد شده) هر دو از تقى الدين محمد بن علي بن وهب بن مطيع معروف به ابن دقيق العيد (۷۰۲د)،
 - الفائق في الكلام الرائق از جمال الدين عبدالله بن علي بن حمائل مشهور به ابن غنائم (۷۴۴د) شامل ده هزار حدیث نبوی به ترتیب الفبا،
 - تجريد الأصول في أحاديث الرسول از شرف الدين هبة الله بن عبدالرحيم بارزى شافعي معروف به ابن بارزى (۷۳۸د) شامل تجرید جامع الاصول ابن اثير،
 - بلوغ المرام من احاديث الاحكام از ابن حجر (۸۵۲د)،
 - الدرر في حديث سيد البشر از زين الدين عبدالغنى بن محمد ازهرى (زنده در ۸۸۲) که در آن احادیث به ترتیب الفبا و با تصریح به نام مخرجین آمده است.
 - مشكاة المصابيح از محمد بن عبدالله خطيب تبریزی که در آن

۱۶. همان، ص ۸۱.

۱۷. همان، ص ۱۷۷.

۲۱. کتب امالی

کتب امالی، کتاب‌هایی هستند شامل احادیثی که شیخ حدیث آنها را در مجالس متعدد املا نموده است.^{۱۹} نویسنده الرسالة المستطرفة بر آن است که املائی حدیث در دوره‌های پیشین رواج بسیار داشت و شیوه کار چنان بود که شیخ و حافظ حدیث در روز سه شنبه یا جمعه در جامع می‌نشست و با اسانید خود، احادیث و آثاری را در جمع شاگردان ایراد می‌کرد و به تفسیر غریب الحدیث و بیان مسائل و فوائد مربوط به متن یا اسناد آن می‌پرداخت. شاگرد که مستملى نامیده می‌شود، موظف بود در ابتدای دفتر خود قید کند: «هذا مجلس املاه شيخنا فلان بجامع كذا في يوم كذا».^{۲۰}

- امالی عبدالرحیم بن حسین عراقی (۸۰۶د)،
- امالی احمد بن عبدالرحیم عراقی (۸۲۶د)،
- امالی ابن حجر (۸۵۲د)،
- امالی مسانید ابی حنیفه از قاسم بن قطلوبغا (۸۷۹د).

۲۲. کتب سیره نبوی

کتبانی - نویسنده الرسالة المستطرفة - کتاب‌های مربوط به سیره نبوی را جزء گونه‌های نگارشی حدیث اهل سنت شمرده است. برخی از این کتاب‌ها عبارتند از:

- الزهر الباسم فی سیره المصطفی ابی القاسم از علاءالدین مغلطای،
- الاشارة الى سیره المصطفی و تاریخ من بعده من الخلفاء از همو در اختصار کتاب قبل،
- السیره الکبری از عزالدین ابن جماعه،
- السیره الصغری از همو،
- غایة السؤؤل فی خصائص الرسول از سراج الدین ابن ملقن،
- الدرر السنیه فی نظم السیره النبویه از زین الدین عراقی،
- نور النبیراس فی شرح سیره ابن سید الناس از برهان الدین ابراهیم بن محمد حلبی معروف به سبط ابن العجمی که تعلیقه‌ای است بر نور العیون فی تلخیص سیره الامین المأمون از ابی الفتح ابن سید الناس. (نور العیون نیز تلخیص کتاب دیگر نویسنده به نام عیون الاثر فی فنون المغازی و الشمائل و السیر است.)
- جامع الآثار فی مولد المختار از شمس الدین محمد بن ناصر دمشقی (۸۴۲د)،
- السیره از ابن حجر (۸۵۲د)،
- الانوار بخصائص النبی المختار از همو،
- بهجة المحافل و بغية الأمائل فی تلخیص السیر و المعجزات و الشمائل از ابوزکریا یحیی بن ابوبکر عامری یمنی (۸۹۳د)،
- اللفظ المکرم بخصائص النبی المحترم از قطب الدین محمد بن محمد بن عبدالله بن خیزر خیزری (۸۹۴د).

مصادر و راویان احادیث مصباح السنة ابو محمد بغوی را تعیین نموده و فصلی بر آن افزوده است. پایان نگارش این کتاب ۷۳۷ هجری است. - التجريد الصریح لأحادیث الجامع الصحیح از شهاب الدین ابو العباس احمد بن عبداللطیف شر جی زبیدی (۸۹۳د).

۱۸. کتاب‌های عوالی

در دوره‌های مختلف حدیث اهل سنت برخی محدثان، احادیث عالی‌السند (احادیث دارای قلت واسطه) را در مجموعه‌هایی گردآورده‌اند. نام این کتاب‌ها بر حسب شمار راویان، وحدائیات، ثنائیات و ... نامیده می‌شود.

- تساعیات و عشاریات از محمد بن محمد بن محمد و رغمی (۸۰۳د)
- تساعیات از رضی الدین ابراهیم بن محمد طبری مکی (۷۲۲د)،
- ثلاثیات ابن ماجة،
- عوالی شمس الدین واسطی (۶۹۹د)،
- عوالی الطاووسی (۷۰۴د)،
- العوالی من حدیث مالک بن انس، همگی از ذهبی،
- عوالی البخاری از تقی الدین ابن تیمیه (۷۲۸د)،
- تساعیات از اثیرالدین ابو حیان محمد بن یوسف بن حیان اندلسی نحوی (۷۴۵د)،
- عشاریات از برهان الدین ابراهیم بن احمد تنوخی (۸۰۰د)،
- عشاریات از زین الدین عراقی (۸۰۶د)،
- عوالی اللیث بن سعد از قاسم بن قطلوبغا (۸۷۹د)

۱۹. اربعین نگاری

گردآوری مجموعه‌هایی شامل چهل حدیث همواره مورد توجه عالمان شیعه و اهل سنت بوده است. نمونه اربعین‌های پدید آمده در دوره مورد بحث به قرار زیر است.

- الاربعون المتباینات از تقی الدین محمد بن احمد بن عبدالرحمن فارسی شریف حسنی (۸۳۲د)،
- الاربعون از محمد بن محمد جزری (۸۳۳د)،
- الاربعون از ابراهیم بن حسن مالکی (۷۴۴د)،
- الاربعون فی الحج از محب الدین احمد بن عبدالله مکی (۷۴۹د)
- اربعین تساعیات،
- اربعین مسلسلات هر دو از تاج الدین عبدالغفار بن محمد سعدی (۷۳۲د)،
- الأربعون البلدانیة از ذهبی،
- الاربعون المتباینات از ابن حجر.

۲۰. کتب روایت ابناء از آباء

- الوشی المعلم فی من روی عن ابيه عن جده عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم از صلاح الدین علایی؛ به گفته کتانی این کتاب جامع‌ترین کتابی است که در موضوع خود نوشته شده است. ابن حجر گزینش و افزوده‌ای بر این کتاب دارد.^{۱۸}